УДК 821.512.145

Л.Ш. Галиева

ФАТИХ ӘМИРХАН ӘСӘРЛӘРЕ ЯҢА БАСМАДА

(алты томлы академик басманың 1 нче томы басылу уңае белән)

(Әмирханов М.-Ф. М.-З. Әсәрләр: 6 томда / Фатих Әмирхан. – Академик басма. 1 т. : хикәяләр һәм повестьлар (1907–1911) / [төз., текст., иск. һәм аңл. әзерл.: Э.М. Галимҗанова, Ф.Г. Фәйзуллина; кереш сүз авторы Д.Ф. Заһидуллина]. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2024. – 509 б.)

Статья представляет собой рецензию на первый том шеститомного академического издания классика татарской литературы Фатиха Амирхана (1886–1926), подготовленного сотрудниками отдела текстологии Института языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова АН РТ. В ней приведен краткий анализ материалов тома, что позволяет определить научную новизну издания. Краткая характеристика к тому включает рассмотрение ключевых произведений Ф. Амирхана, отражающих его уникальный стиль и актуальные социальные темы, которые были важны для татарского общества начала XX века.

Ключевые слова: татарская литература, Фатих Амирхан, академическое издание, текстология, история татарской литературы.

The article is a review of the first volume of the six-volume academic edition of the classic of Tatar literature Fatih Amirkhan (1886–1926), prepared by the staff of the textual Department of the G. Ibragimov Institute of Language, Literature and Art of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan. The review analyzes the materials of the volume, which makes it possible to determine the scientific novelty of the publication. A brief description of this includes a discussion of Amirkhan's key works reflecting his unique style and current social themes that were important to Tatar society at the beginning of the 20th century.

Keywords: Tatar literature, Fatih Amirkhan, academic publication, textual criticism of F. Amirkhan's works.

XX йөз башы яңа татар әдәбияты нигезен тәшкил иткән күренекле язучы, драматург, публицист, әдәбият тәнкыйтьчесе, җәмәгать эшлеклесе Мөхәммәтфатих Мөхәммәтзариф улы Әмирхановның (1886–1926) күпкырлы иҗатын иңләгән тулы мирасын дөньяга чыгару күптән көтелә иде. Моңа кадәр иң тулы басма дип саналган 1984–1989 елларда чыккан дүрт томлы «Әсәрләр» Ф. Әмирхан иҗатын барлык тулылыгында тәкъдим итә алмады. Төрле сәбәпләр, шул исәптән совет идеологиясе йогынтысында, әдипнең әсәрләре, публицистик мәкаләләре укучыга тулы килеш килеп ирешмәде: кайберләре томлыклардан төшереп калдырылды, шактыйлары кискәләнгән рәвештә дөнья күрде.

Ниһаять, Татарстан Республикасы Фәннәр академиясе Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының текстология

бүлеге хезмәткәрләре тарафыннан әдипнең алты томлы академик басмасы әзерләнеп, Татарстан китап нәшриятында аның 1 нче томы басылып чыкты.

Филология фәннәре докторы, профессор Д.Ф. Заһидуллинаның томга кереш буларак тәфсилле язылган «Фатих Әмирханның “кайтуы”. Алтытомлык “Әсәрләр” турында берничә сүз» мәкаләсендә Ф. Әмирханның татар әдәбиятын яңа баскычка күтәрүдәге роле күрсәтелгән. Автор әдип иҗатының башлангыч чорыннан алып соңгы дәвердә язылган әдәби әсәрләренә кадәр яңача тулы фәнни бәя бирә, укучыларда Ф. Әмирхан иҗатына кызыксыну уята.

Академик басманың 1 нче томында Ф. Әмирханның 1907–1911 елларда язылган хикәяләре һәм повестьлары урын алган. Тормыш агышын, шул исәптән татар җәмгыятенең үсешен, яңарыш юлларын уен-көлке, сызлану-борчылулар аша тасвирлаган әлеге әсәрләр бүгенге укучының да игътибарын җәлеп итә.

Гомере буе рус әдәбиятын, төрек һәм рус телләренә тәрҗемә ителгән Европа матур әдәбиятын яратып укыган әдип иҗат эшчәнлеген 1907 елда «Гарәфә кич төшемдә» хикәясе белән башлап җибәрә. Үз көнкүрешенең артталыгын һәм ирешү мөмкин булган Европача яшәү үрнәген тасвирлаган бу әсәр бүгенге көн укучысында да кызыксыну уята. Аның «Милләт тәрәккый иттерү» (1908), «Бәйрәмнәр» (1908), «Рәхәт көн» (1910), «Көндезге сәхәр яки рузасызлар» (1911) кебек хикәяләре дә яңалыкка өндәп иҗат ителгәннәр. Язучы беренче хикәяләрендә үк үзен оста психолог итеп таныта.

Чынбарлык һәм идеаль тормышны капма-каршы кую Ф. Әмирханның сатирик әсәрләренең үзәгендә тора. «Фәтхулла хәзрәт» (1909) повестенда мавыктыргыч тасвирланган 20 шәр катлы йортлар, зур мәчете, китапханә-музейлары булган Казан шәһәре, сөйләшүче кешене бөтен гәүдәсе белән күрсәтә торган көзгеле телефоннар, югарыга менгезә торган машиналар, үлгән кешене терелтү баскычына аяк баскан фән дөньясы, ягъни, әдипнең алдан күрә белү осталыгы, бүгенге укучыны да сокландыра.

«Хәят» (1911) повесте Ф. Әмирхан прозасында гына түгел, гомумән татар әдәбиятында мөһим урын токкан әсәр. Ике бүлектән торганлыгы билгеле булган әлеге повестьның моңа кадәрге басмалардан беренче бүлеге белән генә танышырга мөмкин иде. Әлеге томга беренче мәртәбә әсәрнең югалган дип исәпләнелгән икенче бүлеге дә (тәмамланмаган рәвештә булса да) кертелгән. Повестьның ике бүлеге бергә тәкъдим ителү томның яңалыгы булудан бигрәк, Хәят образының бөтен тулылыгында ачылуына ярдәм итә.

Ф. Әмирхан эшчәнлегендә тәрҗемәчелек аерым бер юнәлеш тәшкил итә. Әдәбият-мәдәният әһелләренең белемен арттыру, фикерен киңәйтү максатыннан, 1908 елда ул «Әлислах» каршында хәтта тәрҗемәчеләр түгәрәге дә оештыра. Аның «Мәхәббәтсез үрдәк баласы» (1907), «Гөл бакчасы һәм әкәм-төкәм» (1907), «Асылган җиде кешеләр хикәясе» (1909) исемле тәрҗемә әсәрләре томда аерым бүлек

буларак урын алганнар. Ф. Әмирхан иҗатына зур тәэсир ясаган рус язучысы Леонид Андреевның (1871–1919) тирән психологизм белән сугарылган «Рассказ о семи повешенных» әсәренең тәрҗемәсе томлыкларга беренче мәртәбә кертелгән.

Томга хронологик тәртиптә урнаштырылган хикәя-повестьлар әдипнең фикер үсешен, язучы буларак формалашуын эзлекле рәвештә күзалларга ярдәм итә. Ф. Әмирханның замандашлары тарафыннан язылган рецензия-бәяләмәләрнең шушы ук томда урын алуы әлеге әсәрләрнең кыйммәтен, һәм, гомумән, әдипнең шул чор әдәбиятында тоткан урынын билгеләүдә мөһим роль уйныйлар. XX йөз башы вакытлы матбугатында дөнья күргән әлеге бәяләмәләр укучылар игътибарына кириллицада беренче тапкыр тәкъдим ителәләр. Алар томның әһәмиятен һәм фәнни дәрәҗәсен тагын да арттыралар.

Томны төзүче текстолог-галимнәр Э.М. Галимҗанова һәм Ф.Г. Фәйзуллинаның хезмәте югары бәяләнүгә лаек. Томга текстларның язучы үзе исән вакытта дөнья күргән соңгы басмаларыннан һәм кулъязма хәлендә сакланып калган нөсхәләреннән алып урнаштырылулары текстолог-галимнәрнең үз эшләренә җитди караулары турында сөйли.

Томда текст белән эшләүгә караганда да күп вакыт, көч һәм белем таләп итә торган фәнни аппарат булдырылган. Бит астында текстларда очраган киң катлау укучы өчен аңлашылмаган гарәп-фарсы, төрек яки башка телләрдән кергән сүзләргә сүзлекчәләр бирелгән, «Искәрмә һәм аңлатмалар» бүлегендә әсәрләрнең язылу тарихлары ачыкланган, төрле басмалары хакында мәгълүмат тупланган. Укучыга текстларны үзләштерүне җиңеләйтү өчен, әсәрдә очраган реаль шәхесләргә, вакыйгаларга, тарихи урыннарга, төрле гыйбарәләргә һ. б. аңлатмалар язылган.

Фатих Әмирханның әлеге алты томлы академик басмасы аша әдипнең гүзәл иҗаты, бай мирасы укучыга тулысынча җиткерелер. 140 ел тулган көненә әлеге басма әдип иҗатына рухи һәйкәл булыр дип ышанасы килә.

Галиева Ләйсән Шәүкәт кызы,
филология фәннәре кандидаты, ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының әдәбият белеме бүлеге өлкән фәнни хезмәткәре

Галиева Лейсан Шаукатовна,
кандидат филологических наук, старший научный сотрудник отдела литературоведения Института языка, литературы и искусства имени Г. Ибрагимова АН РТ

nisanbedri@mail.ru